

2016 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG
DISKURZUSAIBAN
*SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, HÖNICH HENRIK,
KÖKÉNYESI ZSOLT, SZILÁGYI MÁRTON
ÉS MIRU GYÖRGY ÍRÁSAI*
- *PATRICE M. DABROWSKI*
A KÁRPÁTOK „FELFEDEZÉSE”
- *RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA*
A KIVÁLÓ ERDÉLYI FEJEDELEM
- *MÁTYÁS-RAUSCH PETRA*
A SZATMÁRI BÁNYAVIDÉK BETHLEN GÁBOR
URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN
- *TURBUCZ DÁVID*
„FERENC JÓSKA AZT ÜZENTE”
- *KERTÉSZ BALÁZS*
A MAGYARORSZÁGI OBSZERVÁNS
FERENCESEK 1499. ÉS 1518. ÉVI
KONSTITÚCIÓINAK PROLÓGUSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)

GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

E számunk vendégszerkesztője: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG DISKURZUSAIBAN

<i>Szijártó M. István:</i> A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban	499
<i>Höfnich Henrik:</i> „Közönséges boldogság” és „közjó”. Fogalomhasználatok Osvald Zsigmond <i>Az igaz hazafi</i> című művében	505
<i>Kökényesi Zsolt:</i> A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában	519
<i>Szilágyi Márton:</i> A közjó Bessenyei György <i>Tariménes utazása</i> című regényében (1804)	533
<i>Miru György:</i> Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban	541

TANULMÁNYOK

<i>Patrice M. Dabrowski:</i> A Kárpátok „felfedezése”. Síkvidékiek és hegylakók találkozásai a 19. században	555
<i>Rubén González Cuerva:</i> „A kiváló erdélyi fejedelem”. A török elleni hosszú háború (1593–1606) a <i>relaciones de sucesos</i> tükrében	565

MŰHELY

<i>Mátyás-Rausch Petra:</i> A szatmári bányavidék helyzete Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben (1613–1620)	585
<i>Turbucz Dávid:</i> „Ferenc Jóska azt üzenté”. Uralkodói születés- és névnapok az I. világháború alatt	603
<i>Kapitány Adrienn:</i> Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában	615

DOKUMENTUM

<i>Kertész Balázs:</i> A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. és 1518. évi konstitúcióinak prologusa	643
--	-----

HÓNICH HENRIK

„Közönséges boldogság” és „közjó”*

Fogalomhasználatok Osvald Zsigmond
Az igaz hazafi című művében

Talán nem túlságosan kockázatos kijelentés, miszerint a „közjó” a 18. század vége politikai diskurzusainak egyik kiemelkedő jelentőségű, megkerülhetetlen főfogalma.¹ A fogalomnak a 18. század végi magyarországi politikai gondolkodás és gyakorlat szempontjából vett központi jelentőségét főként a többnyire „felvilágosultként” aposztrofált kormányzati politikához köthető elgondolások és megnyilatkozások, illetve a rendi diskurzusok ugyanezen jelzővel illetett szegmense vonatkozásában hangsúlyozták.² Ugyanakkor azt sem lehet nem észrevenni, hogy a használat történet nagyobb felbontású térképe finoman szólva is bővelkedik fehér foltokban: az általános kép viszonylag jól kivehető kontúrok mentén rajzolódik ki, ám ez korántsem párosul a konkrét fogalomhasználatok és érvelésmódok finomszerkezetei alkotta hálózatok részletes ismeretével. Jelenleg nem igazán mondható el, hogy a „közjó” fogalmát illetően a politikai diskurzusok szempontjából vett jelentőség tényén, illetve a makroszintű diszkurzív pozíción túlmenően részletesebb, a használatok mélyszerkezetét leíró tudás állna rendelkezésünkre. Ennek megfelelően pedig az sem, hogy ismereteink na-

* A munka az NKFI K 116166 sz. pályázatának támogatásával készült.

1 A „közjóval” korreláló „közboldogság” (*allgemeine Glückseligkeit*) fogalmát a felvilágosodás egyik „jelszavaként” tárgyalja például Louise Sommer bécsi kameralistákról szóló klasszikus alapműve. *Louise Sommer: Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung.* C. Konegen, Bécs, 1920. 204.

2 A kontinentális természetjog és a felvilágosult Habsburg abszolutizmus érvrendszerének összefüggéseit tárgyalva állapítja meg H. Balázs Éva, hogy „[a] közjó hangsúlyozása a természetjogi alapképzésből frázisszerűen költözött bele minden hivatalos megnyilatkozásba, minden kormány-szintű tárgyalásba, emlékiratba, tervezetbe”. *H. Balázs Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen.* Magvető, Bp., 1987. 28. Néhány további példa a szakirodalomból, csupán jelzésszerűen: *Hajdu Lajos: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól.* Magvető, Bp., 1983. (Nemzet és Emlékezet); *Pruzsinszky Sándor: A cenzúra és a közjó – A jozefinista látomás.* Pro Publico Bono. Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle 1. (2011) 2. sz. 131–148.; *Ugrai János: Iskolázás a közjó jegyében. Tanügyi törekvések a felvilágosult abszolutizmus évtizedeiben a Habsburg Birodalomban.* Debreceni Disputa 6. (2008) 7–8. sz. 106–111.; *Pruzsinszky Sándor: Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon.* Batthyány Alajostól Martinovicsig. Napvilág, Bp., 2001; *Rákai Orsolya: Az irodalomtudós tekintete. Az önállóul élő irodalom társadalmi integrációja és az esztétikai tapasztalat problémái 1780 és 1830 között.* Universitas, Bp., 2008. 143–147.

gyobb felbontású elemzések eredményeivel lennének megtámogathatók, szembe-síthetők vagy akár csak árnyalhatók.

E hiány pótlása természetesen csupán széles körű fogalomtörténeti kutatás alapján képzelhető el, amelynek kivitelezése egyetlen tanulmány keretei között nem lehetséges. Arra viszont talán az adott terjedelmi korlátok figyelembevételével is a siker reményében lehet vállalkozni, hogy a fogalomnak egy adott szövegen belül megfogható használati módjait ha nem is teljeskörűen, de részletekbe menően bemutassuk. Egy ilyen léptékű vizsgálattal szemben természetesen nem érdemes túlzott elvárásokat támasztani, főként a reprezentativitás tekintetében nem, ám arra talán joggal számíthatunk, hogy az „alapkutatás” megközelítéséből adódóan olyan diszkurzív viszonylatokra is rábukkanhatunk, melyek a madártávlat perspektívájából egyébként rejtve maradnak. Mindezeknek megfelelően tehát a következőkben egyetlen forrásszöveg, *Osvald Zsigmond Az igaz hazafi* című, 1792-ben megjelent kötetének³ a „közjó” fogalmát tematizáló érvelései közül a legjellemzőbbekre szűkítve az elemzés perspektíváját, ezek retorikus-diszkurzív finomszerkezetének nyelvi-kontextualista alapú analízisére teszünk kísérletet.⁴

3 [*Osvald Zsigmond*]: *Az igaz hazafi* kinek tulajdonságait együgyű beszédbé foglalta egy hazája 's nemzete javát óhajtó szív. Trattner Mátyás, Pest, 1792. Bár a 126 oldalas munka névtelenül jelent meg, Széchényi Ferenc könyvtárának 1799-ben Sopronban kiadott, Tibolth Mihály által összeállított katalógusában zárójelben már az „Osváld” név szerepel a műre utaló tétel szövegében. Ld. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. I. Scriptorum Hungarorum et Rerum Hungaricarum Typis Editio Complexus. Pars I. A.–L. Typis Siessianis, Sopronii, 1799. 467. A katalógusról ld. *Fraknói Vilmos*: Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1902. (reprint: Bp., 2002.) 226–229. Ami a 19. századi irodalmat illeti, Concha Győző még „az *Igaz hazafi* névtelen szerzőjéről” ír, vagyis nem tud Osvald szerzőségéről, Ballagi Géza alapmunkájában pedig maga a mű sem fordul elő. Vö. *Concha Győző*: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Franklin, Bp., 1885. (reprint: Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.) 168., ill. *Ballagi Géza*: A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig. Franklin, Bp., 1888. (reprint: Dialóg Campus, Pécs, 2016.). Ezzel szemben a katalógus kortársnak tekinthető bejegyzésének megfelelően a későbbi szakirodalom a művet már egyöntetűen Osvald Zsigmondhoz köti. Ld. pl. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. IX. Bp., 1903. 1436.; *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. Művelt Nép, Bp., 1954. 359., 503.; *Bodolay Géza*: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849). In: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 116–118.*

4 Hely hiányában csak nagyon vázlatos formában van mód a szerző bemutatására. Szinnyei József irodalmi lexikona a következő biografikus elemekkel szolgál Osvaldal kapcsolatban: „Ügyvéd; miután Veszprém megyében 17 évig al- és főügyész volt és hét évig főbírói hivatalt viselt, Veszprém vármegye táblabírája lett. 1810-ben nyugalomba vonult és az irodalomnak élt. 1825. aug. 3. meghalt 77 éves korában.” *Szinnyei J.*: i. m. (3. jz.) 1436. Ballagi magát Osvaldot egy alkalommal említi, a Tóth Ferenc egyháztörténeti munkája címlapján található cenzori *approbatio* szerzőjeként, ahol Osvald mint „a pápai ref. collegium curatora és a dunántúli superinten. könyv-vizsgálója” nevezi meg magát. *Ballagi G.*: i. m. (3. jz.) 17. Miként Bodolay Géza megjegyzi, „régii pápai nemesi család sarja”. Presbiterként aktívan részt vett a pápai református gyülekezet vezetésében és a kollégium ügyeiben is. Próza- és színpadi művek fordítója, valamint egy 1817. évi, a pápai főiskola tanítási nyelve körül kialakult vitában a magyar tanítási nyelv megtartása mellett érvelő pamflet szerzője. (*Osvald Zsigmond*: Kérdés: Kell-e már a reformátusok felsőbb iskoláiban némelly tudományokat anyai magyar nyelven tanítani? H. n., 1817.) *Bodolay G.*: i. m. (3. jz.)

Minden ilyen esetben (sőt, bár különböző mértékben, de valójában minden forráskorpusz kijelölése vonatkozásában) elmondható, hogy a választás sosem nélkülözi az önkényesség mozzanatát. Ezt jelen esetben sem tagadva ugyanakkor érdemes hangsúlyozni azt, hogy a görcső alá vett szöveg egy, a vizsgálat fent jelzett célkitűzése szempontjából alapvető kritériumnak mindenképpen megfelel: a választott szövegben a „közjó” fogalmának viszonylag kiterjedt, ráadásul meglehetősen változatos érvelési struktúrákban megfogható használatai érhetők tetten. Ha Reinhart Koselleck „szavak” és társadalmi-politikai jelentőségű „fogalmak” viszonylatában tett distinkcióját alapul véve elfogadjuk, hogy „[a] társadalmi, politikai fogalmak mindig valamilyen konkrét általánosítási igényt tartalmaznak, és mindig sokjelentésűek”,⁵ valamint adottnak vesszük, hogy a „közjó” egy ilyen társadalmi-politikai főfogalomnak tekinthető, a fentebb körülírt nagyobb felbontású elemzéstől azt várhatjuk, hogy segítségével e szemantikai többrétégség az ominózus fogalom vonatkozásában az argumentációk komplex struktúráinak textuális valóságában tárul majd fel.

Köznép és „közjó”: a társadalmilag kiterjesztő értelmű jelentésaspektus

A közösségi működés bevezetésben ígért⁶ és a „hazafi” fogalma köré épített normatív igényű meghatározása a társadalom makroszerkezetének egy olyan konstrukciójára támaszkodik, melyben Oswald a Liviusnál szereplő Menenius Agrippa-féle tanmese szervanalógiáját⁷ használja fel.⁸ Ebben a szerző a klasszikus organikus hasonlatra építve a funkcionális egymásrautaltság elvét a „magyar Hazát” (máshol: „a mi Birodalmunk testét”) alkotó konkrét „tagok és részek”, valamint az ezeket „egybe kaptoló s’ boldogító fő tárgyak” egy meglehetősen differenciált, 12 elemből álló rendszerére alkalmazza.⁹ E „társadalmi funkcionális modell” a mű egyfajta „társada-

116–118., 160–161. *Az igaz hazafi* alapján kétségtelen, hogy mind az anyanyelv, mind a reformátusság ügye irányában való elkötelezettsége meghatározó volt már az 1790-es évek elején is.

5 Reinhart Koselleck: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: *Uő: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Bp., 2003. 134.

6 „Mint hogy kivált e’ mostani felszerent érzékenységu idő-szakasszában, majd mindeneknek tsak a’ Hazafiúság forog szájokban; nagyobb részek pedig [...] a’ Hazafiúságnak még tsak A. B. Céjét sem tudják; hogy azért ennek már valahára a’ mi Hazánkban-is meg határozott esmérete légyen; kivántam az Igaz-Hazafiúságnak tulajdonságit tsekély tollammal leírni.” *Osvald Zs.: Az igaz hazafi i. m.* (3. jz.) 3–4.

7 Mint köztudott, a római történetíró által közölt fiktív történetben a *Mons Sacerre* kivonult plebejusok meggyőzésére a szenátus által kiküldött Menenius Agrippa a plebejusok és a patriciusok egymásrautaltságának szükségszerűségét az emberi test szerveinek egymástól való funkcionális függése analógiáján szemlélteti. *Liv. II. 32.*

8 *Osvald Zs.: Az igaz hazafi i. m.* (3. jz.) 7–8. Maga a *secessio plebis* elbeszélése is szerepel *Osvaldnál*, ám Liviushoz képest jelentős eltérésekkel. *Uo.* 38–41.

9 *Osvald Zs.: Az igaz hazafi i. m.* (3. jz.) 8–9.

lomelméleti” fundamentumát adja, és egyben a szöveg felépítése is ennek szerkezetét követi: az egyes fejezetek lényegében a társadalmi taxonómia egyes „elemeinek” és optimális működésüknek a leírását adják. A „minden féle Státusoknak, és Rendeknek boldogságát” biztosító, a „közönséges társaság hatodik betses tagját” és egyben „fundamentumát” alkotó „föld-mivesek [...] Rendjét”¹⁰ például a nyolcadik fejezet tárgyalja.

A fejezet elején a „köznpé” általános közösségi jelentőségét taglaló érvelést találunk.¹¹ Ehhez néhány oldallal később a „közjó” társadalmilag kiterjesztő jellegű értelmének és az ennek szolgálatába állított „törvény”, illetve a „jó törvények” alkotása fontosságának a későbbi fogalomhasználat szempontjából alapvető elképzelése kapcsolódik. Itt lényeges vonás, hogy a „közjó” és a „törvény” a társadalmi érdekközösséget megteremteni képes eszközként tételeződik, valamint hogy a két fogalom ezen konkrét-pragmatikus társadalmi relevanciája a funkcionális modell legelső rétegétől a legfelsőig érvényesül:

„A köz terhet úgy nézzük, ’s intézzük, úgy oszszuk-fel minden rendek, és tagok között, hogy a’ köz nép is tellyességgel el-hitethesse magával, hogy a’ nemességnek és a’ fő méltóságoknak terheik tsak fényesebbek, de sullyokra nézve az ő terheiknél semmivel sem könnyebbek, – Olyan *törvényeket* hozzunk, hogy tökéletessen meg-győzöttessék a’ felől, hogy azok nem az ő el-nyomására, ’s mód nélkül való terhelhetésére, hanem tsupán a’ közönséges bátorságnak, jó rendnek, és szükséges függésnek fenn-tartására tzéloznak. Egy szóval azt mívellyük, hogy ez a’ szegény község is látván a’ mi egyenes szíviőségünket, és segedelmére kész hajlandóságunkat, Hazáját tömlözt gyanánt tartani ne kintelenitessék; hanem a’ mi *köz jóra* tzélozó igyekezetünk felől meg győzöttetvén, mindent a’ mivel tartozik örömmel, ’s kész serénységgel vigyen véghez.”¹²

Jól látható, hogy a társadalmi rend központi aspektusaként a „közjó” mint a társadalom egészére kiterjedő közösségiség elvét megalapozó fogalom tűnik itt fel. A nem privilegizált társadalmi csoportokat a „közérdek” ilyenfajta elvont eszmerendszerében gyakorlatilag is érdekeltté tenni alkalmas fogalomná akkor válik, amikor jelentése a „közönséges bátorság”, a „jó rend” és a „szükséges függés” fogalmaival való egyenértékűségben konkretizálódik. Ezek közül az első egyfajta szélesebb értelemben vett társadalmi „(köz)biztonságnak” feleltethető meg, a második a stabil, kiszámítható és ennél fogva biztonságot nyújtó politikai-társadalmi berendezkedést képviseli, a harmadik pedig egy igazságos és méltányos, így morálisan és pragmatikusan is igazolható társadalmi hierarchiát hivatott jelölni.

10 Uo. 47. Oswald a politikai státusszal rendelkező négy rend (klérus, mágnások, köznemesek és városok) mellett a „Hadi Népet” és a „föld-miveseket” is mint „Rendet” említi, amivel a „társadalmi csoport” jelentés felé nyitja ki a „rendek” kifejezés jelentéstartalmát. Uo. 42., 47. A „rend”, ill. „rendek” kora újkori fogalmiságának komplex szerkezetéről ld. *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. Osiris, Bp., 2005. 43–46., 411–413., 483–484.

11 *Osvald Zs.*: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 47.

12 Uo. 51–52. (Kiemelések tőlem – H. H.)

Amellett, hogy alkalmazásukkal a „közjó” szemantikája valamelyest megfoghatóbbá válik, az eszme-futtatás egyúttal megfelelő mértékben általános jellegű is marad ahhoz, hogy a társadalmi érdekközösség problematikájának felvetése ne kérdőjelezze meg a rendi kereteket.

Az eszme-futtatás ilyenén általános jellege ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a fogalmi háló a társadalmi rendről alkotott elképzelés itt megmutatkozó változatát pusztán a nyelvi konvenció, vagyis egyfajta üres retorikusság szintjén lenne hivattott legitimálni. A megfogalmazás módja segít megérteni a társadalmi rendről alkotott képzetek tartalmi aspektusait. Ebben az esetben a konkrétumok hiányát fel-emlegető kritika a dekontextualizáló szemléletmód veszélyével fenyeget, amelyet legjobban talán a „közteherviselés” fogalmának a vizsgált passzusban olvasható változatán lehetne szemléltetni: a fogalom későbbi, reformkori szemantikájának a szövegrészben használt változaton történő számonkérése elemzésünket egy olyan jelentéstöbblettel terhelné meg, mely nem magából a szinkrón diszkurzív dimenzióból, hanem a fogalomtörténet utólagos perspektívájából adódik. Összességében elmondható, hogy a szerző rendről alkotott elképzeléseinek itt kifejtett változata és az ezt legitimáló fogalmi struktúra egyaránt a mű elméleti fundamentumát képező funkcionális társadalmi modell keretei közé illeszkedik. Ebben az egyes „rendek” kötelességei (annak ellenére, amit a konkrét fogalomhasználat utólagos perspektívából történő értelmezése esetleg sugall) messzemenően nem egy „egyenlősítő” modell elveiből adódnak, hanem a műben felvázolt társadalmi hierarchián, illetve az ezt leképező taxonómiai vázon belül elfoglalt helyüknek megfelelően kerülnek kijelölésre. A különböző rendek közti, végső soron a társadalmi, sőt jogi határvo-nalakon átívelő szolidaritás gondolata tehát egy olyan szemléleti kereten belül érvényesül, melyben közben a rendi választóvonalak létjogosultságának megkérdő-jeleződése nem merül fel, vagyis a rendi struktúrák legitimációja érintetlen marad.

Hogy a fenti szövegrész kontextuális tétjeinek megértéséhez közelebb kerül-jünk, érdemes felidézni az 1790-es évek eleje politikai diskurzusainak azon szeg-menseit, melyek párhuzamba állíthatók a fenti idézetben foglaltakkal. Nagy általá-nosságban elmondható, hogy a széles értelemben vett társadalmi összefogás eszméje különböző változatokban vissza-visszatérő elemnek tekinthető az időszak politikai vitáiban. Bár a jelszavak szintjén ez a nemesi mozgalom vonatkozásában is tetten érhető,¹³ itt az esetek többségében nem valódi társadalmi konzekvenciák-

13 A rendek közti összefogás fontosságának az uralkodóval szembeni taktikai megfontolásokból kiinduló hangsúlyozása már az Ócsai Balogh-féle programban megjelenik. (Ld. Ócsai Balogh Péter programja. In: Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkosy Gábor. Osiris, Bp., 2003. 40.) Ugyanakkor Benda Kálmán hangsúlyozza, hogy ennek a követ-utasításokban szórványosan fellelhető példái nem mennek túl a humanitásra és az emberibb bá-násmódra történő hivatkozásnál. *Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom (1790–1792)*. In: Magyarország története 1790–1848. I. Szerk. Vörös Károly. Akadémiai, Bp., 1980. 52. Miként Marczali Henrik az 1790–1791. évi országgyűlésről szóló monográfiájában a rendi mozgalmat jellemezve kiemeli, a valódi egyenlőség igénye „fölfelé” (az *una eademque libertas* szellemében) érvényesül, és „lefelé” nem beszélhetünk róla. *Marczali Henrik: Az 1790/91-diki országgyűlés*. I–II. MTA, Bp., 1907. I. 114.

kal bíró „egyenlősítő” tendenciákról van szó. Inkább egy olyan diskurzusról beszélhetünk, melyben a társadalmi és politikai elit jogi elkülönülését megalapozó megfontolások alaprétegei mellett adott esetben a társadalom különböző csoportjai iránti lojalitás paternalista színezetű ethosza is érvényesülhetett. Ugyanakkor ennek konkrét megnyilvánulásai mögött is gyakran a politikai státusszal nem rendelkező csoportok meggyőzésére irányuló „taktikai” jellegű megfontolások, vagyis a diskurzus résztvevői által érzékelt konkrét politikai helyzet pragmatikus aspektusai sejlenek fel, miként azt az 1790. évi események kapcsán Benda Kálmán is kiemelte.¹⁴

Bár a rendi kereteket megkérdőjelező társadalompolitikai konzekvenciákkal Oswaldnál sem számolhatunk, ugyanakkor felvethető, hogy *Az igaz hazafi* esetében a társadalmi érdekközösség adott koncepciójának felvázolását egy olyan gesztusként értékeljük, melynek alapjául egy, a rendi keretekkel evidenciaként számoló, de az említett „paternalista” színezetű megnyilvánulásokon túlmutató előfeltevés-rendszer szolgál. Már önmagában a mű 1792. évi megjelenéséből kiindulva sem indokolt, hogy Oswald eszmefuttatását pusztán azon retorikus célzatú, részben „taktikai” megfontolásokon alapuló érvelések folytatásának tekintsük, melyek érvényesülése az 1790–1791. évi rendi „mozgalom” vonatkozásában nagy általánosságban megfigyelhető. A gondolatmenet tartalmi jegyei ugyanezt mutatják: a „törvény” és a „közjó” fogalmainak hangsúlyos használata, főként pedig a kettő közt tételezett, a „közönséges bátorság”, a „jó rend” és a „szükséges függés” elemeiből összeálló fogalmi hálóval konkretizált összefüggésrendszer olyan irányba nyitja ki az érvelést, mely túlmutat az adózó néppel való szolidaritás rendies kiváltságvédő diskurzuson belül jellemző, többnyire általános emberies szempontokra hivatkozva megalapozott, a jobbágyok fölött „gyámkodó-atyáskodó” alapalású változatán.

A szélesebb értelemben vett kortárs intellektuális kontextus vonatkozásában nem lehet nem észrevenni, hogy a „törvény” és a „közjó” közti összefüggéseknek az idézett szövegrészben vázolt felfogása az érvelést bizonyos értelemben a kora újkori modern természetjogon alapuló 18. századi kameranista-államtudományi diskurzushoz is közelíti, amennyiben abból a „közjó” egy olyan értelme bontható ki, melyben az a kollektív szerveződés *par excellence* alapjaként adódik, mégpedig a közösségi lojalitás növelésének eminens eszközeként tételezett „jó törvények” fontosságáról alkotott elképzeléshez szorosan hozzárendelve.¹⁵ Mindez a

14 Benda K.: i. m. (13. jz.) 51.

15 Sonnenfels a következőképp írja le a törvények közösségi lojalitás szempontjából vett jelentőségét: „A törvények [...], melyek betartása alól senki nem kívánja kivonni magát, mert azzal saját boldogságát veszélyeztetné, melyek nem annyira a megfogalmazás szavai, hanem a bennük rejlő szelíd gondoskodás [...] által vésődnek be [*eingepägt*], azok a törvények, melyek védelmezője nem annyira a szigor, mint inkább a mindenki által belátható jóság [*einleuchtende Güte*], melyek áthágásával mindenki saját magát bünteti [...], nos az ilyen törvények olyan értéket képviselnek, melyet a nép [...] az élete árán is kész lesz megvédelmezni.” *Joseph von Sonnenfels*: Ueber die Liebe des Vaterlandes. Kurzböck, Wien, 1771. 72–73. (Itt és a továbbiakban az idegen nyelvű idézeteket saját fordításban közlöm.) Ezt a Sonnenfels-szövegrészt részben angol fordításban

politikai nyelvek felől tekintve és a magyarországi kontextusra összpontosítva a felvilágosult kormányzás beszédmódjának relevanciáját veti fel.¹⁶ A „közjó” jelentésének specifikumát ebben a diskurzusban egyfajta „államcentrikus” perspektíva adja, ahol azonban az államról természetesen még nem modern értelemben esik szó, vagyis alatta nem a társadalomtól intézményesen elkülönülő, bürokratikus keretek közt működő szférát értene, hanem a központi hatalomnak a társadalmi aktorok összességével egy teoretikus szinten feltételezett „érdekezésszerűségben” összefonódó konglomerátumát.¹⁷ A „közjó” ezen szemléleti keretrendszerrel összefüggésben jeleníti meg az „állam” érdekeit, amely utóbbiakat a társadalom egészének érdekeivel tartja azonosnak, és így legitimálja saját hatalmi szféráját. Ahhoz, hogy egyértelműen felmérhessük, vajon a „közjó” és a „törvények” fenti idézetben tetten érhető összekapcsolását valóban érdemes-e egy olyan keretben interpretálni, melyben elsősorban a kameralista diskurzus recepciója hangsúlyos,¹⁸ valamint hogy érzékeltetni tudjuk, hogy *Az igaz hazafi* e tekintetben releváns jelentésrétegei milyen relatív súllyal szerepelnek a mű szemléletmódját alapvetően meghatározó, a társadalom rendi tagozódásának makrostruktúráját evidenciaként kezelő előfeltevés-rendszer mellett, érdemes egy olyan passzust is röviden görcső alá venni, melyben az előző idézethez képest valamivel határozottabb formában tapintható ki a fent jelzett „államcentrikus” perspektíva.

idézve Kontler László az állam legitimitásának a sonnenfelsianus teóriában tételezett alapjairól írva a „törvények” abban betöltött jelentőségét a következőképpen határozza meg: „A legitimitáció legfontosabb fokmérője az volt, hogy az állam képes legyen biztosítani, hogy az általa alkotott törvények garantálják a polgárok »kényelmének és biztonságának« egy olyan fokát, mely elegendő ahhoz, hogy a »hazaszeret« [*love of fatherland*] állapotát idézze elő bennük.” *Kontler László: Polizey and Patriotism: Joseph von Sonnenfels and the Legitimacy of Enlightened Monarchy in the Gaze of Eighteenth-Century State Sciences*. In: *Monarchism and Absolutism in Early Modern Europe*. Ed. Cesare Cuttica–Glenn Burgess. Pickering and Chatto, London, 2012. 89.

16 „A felvilágosult kormányzás először is úgy véli, jó törvények szükségesek ahhoz, hogy a közjó megvalósuljon.” *Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Bp., 2007. 18.

17 Ld. pl. Sonnenfelsnél: „Az állam is a polgárok társulása [*Gesellschaft*], akik azon célból egyesültek, hogy közös erővel a legjobbat [*ein gewisse Beste*] elérjék.” *Joseph von Sonnenfels: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*. I. Theil. 3. Aufl. Wien, 1777. 16. Az általános bevezető (*Allgemeine Einleitung*) második pontjának e kezdőmondata az 1819. évi nyolcadik kiadásban a következő lakonikus megállapításra zsuorodott: „A nagy társulás [*die grosse Gesellschaft*] az állam.” *Sonnenfels: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*. Zu dem Leitfaden des politischen Studiums. 1. Theil. 8. Aufl. Wien, 1819. 4.

18 Nem magától értetődő ugyanis, hogy e két fogalom összekapcsolását mely konvencióra vezetjük vissza. Ennek a szerteágazó hagyománynak a kora újkori magyarországi eszmetörténet szempontjából releváns vonatkozásait találhatjuk például a *Tripartitum* „Prologus”-ának 6. címében. Ld. *Werböczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Kiadta és fordította Csiky Kálmán. Egyetemi Ny., Bp., 1894. (Bővített kiadása: Bp., 1990.)

A „józan igazgatás” és a „tudományok”

Az igaz hazafiiban felvázolt problémahorizont leginkább kézzelfogható, direkt közéleti-politikai relevanciával bíró szegmense a tolerancia diskurzusához köthető.¹⁹ Bár közvetve, de végső soron ehhez kapcsolódik Oswald akkor is, amikor a vallásszabadság társadalmi vetületeiről értekezve az „okos *Politzia*” fogalmát hozza játékba. A társadalmi rendről alkotott elképzeléseknek az elsőként vizsgált szövegrészben tetten érhető vonatkozásai itt új aspektusból mutatkoznak meg, azoktól eltérő tematikába ágyazva és részben különböző fogalmi rendszer köré rendezve. A *Politzia* a „közjóra” esetlegesen ártalmas vallási megnyilatkozások kiszűrésének eszközeként kerül szóba, mégpedig egy olyan szélesebb összefüggérendszerbe illeszkedve, melyben a vallási szféra határozottan a világi igazgatás ellenőrzésének alárendelt társadalmi dimenzióként tételeződik: az egyes „Vallások” kötelesek lennének a dogmatikai alapvetéseiket hivatalos formában nyilvánossá tenni és a világi hatóságok elé bocsátani.²⁰ A „közjó” lényegében itt is a fennálló társadalmi rend és béke megfelelőjeként konstruálódik meg, ám általános-elvont jelentéstartalma ezúttal a „józan igazgatás módgya” államcentrikus perspektívájában konkretizálódik, amit az államigazgatás, illetve egyfajta „államérdek” praktikus szempontjait megjelenítő *Politzia* fogalmának ilyen irányú szemantikája is támogat.

„Különösen a Zsidóknak, és a’ Törököknek a’ keresztények eránt helyel helyel olly kétséges értelmű tselekedeteik tapasztaltatnak, melyek az okos Politzianak az ő tudományok ártalmas volta felől nyomos gyonúságot szerezhetnek. Hogy ha osztán a’ fő kormány székek valamelly Vallásnak tudományában ollyas fundamentomos állatásokra akadnának, mellyek a’ *közjónak* ártalmára tzelöznek, méltán kívánhattya a’ közönséges Társaság, hogy az ollyatén Vallásbéliek vagy veszedelmes principiomoktól, vagy a’ Hazától bútsút vegyenek. Mert [...] egy sem jó Vallás az, melly akármelly józan igazgatásnak módgyával meg nem egygyez.”²¹

A „közjó” elsőként elemzett idézetben foglalt, társadalmilag kiterjesztő értelmének egy további aspektusa érhető tetten azon a szöveghelyen, ahol Oswald a kor széles értelemben vett tudáskincsének a társadalmi vertikum egészére irányuló terjesztése mellett érvel. Ez az argumentáció a „közönséges boldogság” fogalma köré

19 Oswald Zs.: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 59–111.

20 Bár ez a következő idézetből tételesen nem derül ki, egy korábbi passzus alapján nyilvánvaló, hogy maga az ellenőrzési jogkör „szekularizált” elve a katolicizmus „államvallás”-funkciójából eredő „túlhatalma” ellen irányul. Ld. Oswald Zs.: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 70–72. Természetesen Oswald a világi előljáró kontrollfunkcióját illetően is keresi a biztosítékokat. E tekintetében a határt az „erőszak”, vagyis a lelkiismereti és vallási kényszer elutasítása jelenti. Ld. uo. 60–70. (Ez ugyanakkor, mint az idézetből látható, nem ad védelmet az országból való kitasítással szemben.)

21 Oswald Zs.: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 73–74. (Kiemelés tőlem – H. H.)

építkeznek, mégpedig egy olyan hosszabb eszme-futtatásba ágyazódva,²² melynek középpontjában a felvilágosodás fényvel kapcsolatos hasonlatokkal operáló szimbolikáján keresztül bemutatott és szakrális érvényességgel is felruházott „tudományok” állnak.

„[A] tudományok [...] nem csak mint még annyi világosító fáklyák az emberi értelemnek homályát megvilágosítják, hanem még a szívnek természeti hidegségét is meggyőzvé, azt mind azokra a jó indulatokra gerjesztik, melyek kút-fejei az emberi boldogságnak. [...] [T]sak ezek tehetik e világi életet boldoggá, s kelemetessé, és csak ezek késérnek által bennünket e Világnak szövényes púsztájából a böldeg örökké valóságra. [...] [E]nnek jól tévő sugárait Nemzeti nyelvünknek segedelme által, minden Rendre, és Sorsra ki terjesztvén vessük meg Nemzetünk közönséges boldogságának fundamentomit.”²³

Míg Oswald másutt az anyanyelv használata fontosságából kiindulva veti fel a népi felvilágosítás kontextusában a tudományok terjesztésének témáját,²⁴ ezúttal a tudományok osztársadalmi jelentősége mellett érvelés során említi a „Nemzeti nyelvet” mint kiemelt fontosságú tudáshordozót. A tudás mint a közboldogság elérését elősegítő tényező a tudós hazafiság és a csinosodás beszédmódjainak egymással összefonódó elemeiből összeálló programmal²⁵ összhangban tematizálódik, mégpedig az utóbbinak a „szív és ész” pólusai köré épülő metaforikáján keresztül.²⁶ Ugyanakkor a „közönséges boldogság” társadalmilag kiterjesztett, a felülről terjesztett tudás gondolatával összekötött, a népi felvilágosítás diskurzusára jellemző jegyekkel összekapcsolódó értelme explicit módon a „nemzeti” perspektívába állítva jelenik meg itt. Ez szövegszerűen is példát ad arra, hogy a „nemzet” potenciálisan meglehetősen komplex szemantikája milyen módon

22 Uo. 117–119.

23 Uo. 118. (Kiemelés tőlem – H. H.)

24 „Az idegen Nemzetek között mi teszi a Tudományokat közönségesek? Semmi nem egyéb az Anyai nyelvnél; mivel ezen lévén irattatva minden tudományos könyvek, még az okos, és józan földműves is üres óráiban ezekből nagy épületet vésszen, és így a böltsesség, az erköltsi érzés, és az ezekből folyó betses mineműségek, melyek a polgári életnek fundamentomi, jól tévő sugaraikat minden rendre közönségesen ki-terjesztik.” *Osvald Zs.*: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 20.

25 A Bessenyei programjához, a tudós hazafiság ideologikus képleteihez és a csinosodás civilizatorikus-evolúciós narratívájához köthető elemek sok szempontból egyfajta mozaikszerű mintázatot alkotnak a korban.

26 Értelme és érzelem harmonikus összjátékának a csiszoltság shaftesburyanus programjában betöltött központi szerepéről, valamint ennek német recepciójáról ld. pl. *Nyíri Tamás*: A filozófiai gondolat fejlődése. Szent István Társulat, Bp., 2001. 255. (Idézi *Bodrogi Ferenc Máté*: Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve. Az önreprezentáció diszkurzív háttere. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 154.) Szemléletes példákat hoz a „szív” és „ész” kettősségének a csinosodás programján belüli magyarszági használatához *Bodnár-Király Tibor*: Decsy Sámuel és a Pannóniai Féniksz. A „nemzeti karakter” fogalma a 18. század végi nyelv- és nemzetépítés diskurzusban. *Aetas* 30. (2015) 2. sz. 29–30.

konkretizálódhatott a „közboldogság” fogalmának társadalmilag kiterjesztő értelmében a népi felvilágosítás diskurzusán belül.²⁷

A fenti idézethez hasonló, a tudós hazafiság jellegzetes hangsúlyait markánsabban mutató érvelések mellett szép számban találkozunk Osvaldnál olyanokkal is, melyekben a „nemzeti nyelv” használata melletti érvelésen belül inkább a csinosodáshoz köthető motívumok dominálnak. Jóllehet nem igazán mondható el, hogy e politikai nyelv jellegzetes fogalmi készletében a „közjó” központi szerepet játszana, itt jól látható ugyanakkor, hogy a fogalom miképpen alkalmazható akár az anyanyelv használatának fontosságát a csinosodás jellegzetes motívumai mentén tematizáló érvelés központi elemeként is:

„[N]intsen olly Nemzet az ég alatt, melly idegen nyelven az emberi érzésnek, jó erköltsnek, tudományoknak, és pallérozottságnak arra a’ poltzára jutott volna, mellyre egy *közjóra* törekedő okos Nemzetnek vágyini szükséges. Tekintsük-meg a’ Frantziákat, Anglusokat, Szakszokat, Németeket, Pruszsusokat, és egyéb pallérozott Nemzeteket, ezek-is a’ régi homályosabb századokban Deák nyelven folytatták közönséges dolgaiknak kormányozását [...]; de mind addig a’ Tudományoknak és az ezekhez kaptoltt erköltsi érzésnek ’s izlésnek tsak alsóbb gráditsain heverték, míg nem [...] anyai nyelven kezdték minden dolgaikat folytatni.”²⁸

Az argumentáció egyik alappillére jól láthatóan a polc-metafora, valamint a magyar „nemzet” vonatkozásában megállapított lemaradás és a mintaországok gyakorlatának követését ajánló „komparatív” érvelésmód.²⁹ Emellett az is figyel-

27 Erre a *Volksaufklärung* kontextusában Kovács Ákos András is utalt: „A társadalom alávetettnek tekintett csoportjai az ilyen és ehhez hasonló diskurzusokban válnak egyre inkább a politikai nemzet részeivé, ennek Magyarországon ebben az időszakban kiemelt jelentősége van, így e szövegek tulajdonképpen (noha elsődleges funkciójuk talán nem ez volt) a nemzet fogalmáról való diskurzushoz is hozzászóltak.” Kovács Ákos András: *Volksaufklärung* és politikai nyelvek Magyarországon a 18–19. század fordulóján. In: „Politica philosophiai okoskodás.” Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk. Fazekas Gergely Tamás–Miru György–Velkey Ferenc. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2013. 191. Amint a zárójeles közbevetés is utal rá, mindez a korabeli szerzők többségénél nem járt radikális (társadalom)politikai konzekvenciák levonásával. Ugyanakkor az, hogy az elsődleges kontextus szintjén ritkán mutatható ki a rendi korlátok eltörlésére vagy akár csak relativizálására utaló felvetés, nem jelenti azt, hogy a fenti idézetben foglalt, a „Nemzet” „közönséges boldogságát” a „*minden Rendre*” kiáradó tudással összekapcsoló értéktársításhoz hasonló diszkurzív képleteket ne kellene fokozott figyelemben részesítenünk. Az ilyen típusú érvelések ugyanis hosszú távon a maguk töredezettségében is hozzájárulhattak a fenti idézetben jelzett lassú diszkurzív folyamathoz, melynek során „a társadalom alávetettnek tekintett csoportjai [...] egyre inkább a politikai nemzet részeivé” váltak.

28 Osvald Zs.: *Az igaz hazafi* i. m. (3. jz.) 18–19. (Kiemelés tőlem – H. H.)

29 A csinosodás beszédmódjának eme jellegzetes témáiról ld. Takáts J.: i. m. (16. jz.) 20. Mint az idézet „polcot” és „grádicot” egyaránt emlegető szóhasználatából látható, a Takáts által polc-metaforának nevezett, a komparatív modellt nyelvileg hatásosan megjelenítő formulában a lépcsőzetesség képzete többféle tárgyhoz kapcsolva is érzékeltethető. A komparatív modellal-

met érdemel, hogy a szerző olyan, egyértelműen a csinosodás fogalomkészletébe sorolható fogalmakkal is él, mint az „emberi érzés”, „ízlés”, illetve az ízlés „grádisai”. Az érvelés központi eleme és egyben specifikuma tehát az, hogy a „közjóra” való törekvés attribútumának kritériumaként itt a pallérozódás anyanyelvi fejlesztéshez kötött programja tűnik fel. Ennek kapcsán egy kettős szemantikai mozgást figyelhetünk meg. Egyrészt a csinosodás jellegzetes diszkurzív képleteihez kapcsolódó értékhierarchia beépül a fogalom szemantikájába, másrészt a csinosodás jellegzetes evolúciós perspektívája is tovább erősödik a progresszivistá jelentéstartalmat is felmutató fogalom bevetése által.

„Közjó” és rendi dualizmus

A „közjó” fogalma az eddigi használatoktól markánsan különböző kontextusban és ennek megfelelően határozottan más értelemben játszik központi szerepet az elemzés alá vont utolsó szövegrészben. A nemesség társadalmi-politikai pozícióját „funkcionalista” alapon igazolni igyekvő érvelésen belül Oswald a nemességnek a király és nép (értsd itt: „köznép”, vagyis a *misera plebs contribuens*) közti „kiegyensúlyozó” szerepéből adódó nélkülözhetetlenségét mondja ki. A tétel több vonatkozásban is a Montesquieu által a monarchikus kormányzat természetét alapvetően meghatározó „közbenső, alárendelt és függő hatalmakról” mondottakat idézi fel, annál is inkább, mivel Montesquieu maga is a „legtermészetesebb” ilyen „közbenső alárendelt hatalomként” a nemességet nevezte meg.³⁰ A nemesség ilyen minőségében egyúttal a stabil, kiszámítható társadalmi-politikai működés zálogaként tételezett „törvények” (vagyis a „törvényes állapot”) érvényesülésének társadalmi-funkcionális garanciájaként jelenik meg, ilyenként pedig mind a monarchikus pólus „despotikus”, mind a köznép „anarchikus” tendenciáit korlátozó szerepet tölt be. Ezzel nem csupán a privilegizált csoportok, hanem a társadalmi egész számára válik nélkülözhetlenné, egyúttal pedig (ebben a funkciójában) indirekt módon a „közjó” letéteményesévé is:

kötés szélesebb eszmetörténeti vonatkozásaihoz ld. *Melvin Richter: The Comparative Study of Regimes and Societies*. In: *The Cambridge History of 18th Century Political Thought*. Ed. Mark Goldie–Robert Wokler. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 147–171.

30 *Charles Louis de Secondat Montesquieu: A törvények szelleméről*. Ford. Csécsy Imre–Sebestyén Pál. Osiris–Attraktor, Bp., 2000. 64. Zászkaliczky Márton kiemeli, hogy a *Tripartitum* egyik legfontosabb hozzájárulása a kora újkori nemesi ideológiához az uralkodó és a nemesség egymásrautaltságának gondolata. Ezt Werbőczyre utalva a következőképp fogalmazza meg: „A legfontosabb hozzájárulása a rendi intézményi struktúra ideológiájához azon elv, mely szerint király nélkül nincs nemesség, és nemesség nélkül nincs király.” (*Zászkaliczky Márton: The language of liberty in early modern Hungarian political debate*. In: *Freedom and the Construction of Europe*. I. Ed. Quentin Skinner–Martin van Gelderen. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2013. 280.) Montesquieu 18. századi recepciója tehát bizonyos értelemben a nemesi önazonosság már meglévő toposzaihoz kapcsolódhatott.

„A’ Mágnási és Nemesi Rend tehát [...] a’ törvényeknek védelmező paisa, a’ Királyi Felsőségnek és a népnek tartalék gáttya, melly mind a’ magok akarattján jární kivánó Fejedelmeket, mindpedig a’ zabolátlan községet, hogy vagy egyik, vagy másik a’ maga hatalmával ár víz mondgyára [!] ki ne öntse magát, a’ törvényeknek hatáiraiban tartóztattya. – Ez [...] a’ Király’ Felsőségét, és a’ népnek erejét úgy mérsékelyi, hogy egyik is a’ másikat el-ne nyomhassa; hanem egymáshoz illendő meg-határozott függéssel viseltetvén mindenkor a’ *közjónak* pontyára intéztessenek. Valahol tehát a’ Királyi méltóság és a’ Nemesség találta-tik, ezeknek jussaikat a’ dolognak természete, és ennek Ura úgy öszve szötte, hogy egyik a’ másiknak sérelme nélkül éppen nem bántathattatik.”³¹

Mint köztudott, a klasszikus republikánus hagyományon belül a „közjó” jelentése az „önérdek” szemantikájával való kontrasztjában, valamint ezzel összefüggésben a „korrupció” és „virtus” bináris oppozíciójának megfelelően konstituálódik meg, amennyiben az erényesség a közjóra való törekvést is jelenti.³² Osvaldnál ennek rendiesített változata jelenik meg itt: a „király” és (az ezúttal egyértelműen „köznép” értelemben megjelenő) „nép” „közjóra törekvésének” biztosítóka a nemesség kiegyensúlyozó szerepe.³³ E szöveghelyen tehát önérdek és közérdek klasszikus ellentétpárját a szerző egyrészt nem egyéni szinten, hanem a

31 *Osvald Zs.*: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 35–36. (Kiemelés tőlem – H. H.) Teodora Shek Brnardić egy fontos tanulmányában azt emeli ki, hogy a „hatalom megosztásának” elképzelése az 1790 után kezdődő időszakban a magyar politikai gondolkodás közhelyévé vált. Ugyanakkor a hatalommegosztásos struktúrák korabeli jelentőségét abból a szempontból hangsúlyozza, hogy arra a monarchia despotikus hajlamaiktartani képes garanciális elemként tekintettek. (*Teodora Shek Brnardić*: Modalities of Enlightened Monarchical Patriotism in the Mid-Eighteenth-Century Habsburg Monarchy. In: *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Ed. Balázs Trencsényi–Márton Zászkaliczky. Brill, Leiden–Boston, 2010.) Úgy tűnik, mindez *Az igaz hazafi* alapján árnyalható. Bár a „törvény tévő hatalom” és a „törvények tökéletes meg tartásokra szüntelen vigyázó őrr állói hatalom” elválasztásáról *expressis verbis* máshol értekezik a szerző (*Osvald Zs.*: Az igaz hazafi i. m. [3. jz.] 29–30.), az a fenti idézetből is egyértelműen kiderül, hogy a nemességnek a mérsékelt monarchiában betöltött kiegyensúlyozó szerepe mint a („köznép” értelmében vett) „néphez” köthető anarchikus, felforgató tendenciákkal szembeni garancia is fontos szerepet játszhatott. Való igaz, hogy maga *A törvények szelleméről* (a teoretizálás erőteljes, deskriptív tendenciái figyelembevételével is) egy olyan műként is felfogható, melyben a mérsékelt királyság eszménye főként a francia abszolút monarchia mint despotikus hatalom kritikájaként konceptualizálódik, és melynek megírásával Montesquieu fő célja az volt, hogy „figyelmeztesse honfitársait a zsarnokság veszélyeire”. (*Judith N. Shklar*: Montesquieu. Atlantisz, Bp., 1994. 91.) A despotizmus rémének megtestesülése pedig, amelyre kritikája főként irányult, XIV. Lajos abszolút monarchiája volt. (*Judith N. Shklar*: Montesquieu and the New Republicanism. In: *Machiavelli and Republicanism*. Ed. Gisella Bock–Quentin Skinner–Maurizio Viroli. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. 265.) Ezzel együtt úgy tűnik, a francia forradalom eseményei a magyarországi recepció egy olyan irányát erősíthették fel, melyben a mérsékelt monarchia által nyújtott biztosítékok az anarchikus tendenciákat kiegyensúlyozni képes elemekként is hangsúlyosan jöhetnek szóba.

32 Ld. pl. *Eric Nelson*: Republican Visions. In: *The Oxford Handbook of Political Theory*. Ed. John S. Dryzek–Bonnie Honig–Anne Phillips. Oxford University Press, Oxford–New York, 2006.

33 Ld. *Osvald Zs.*: Az igaz hazafi i. m. (3. jz.) 35.

kollektív társadalmi aktorok („király”, „nemesség”, „nép”) szintjére vetítve érvényesíti, másrészt pedig a társadalmi csoportok „kollektív önérdekének” megfékezésére nem közvetlenül a republikánus elméletben általában a polgárok erényességének és közjóra törekvésének ösztönzőjeként felfogott „törvények” szolgálnak, hanem az utóbbiak „védelmező paisa”-ként leírt nemesség. Az érdekes az, hogy bár a „közjó” itt az előzőekben tárgyalt érvelésektől markánsan eltérő módon, a rendi dualizmus „alkotmányos” biztosítékainak kontextusában jelenik meg, mégis megmarad a társadalmi vertikum egészére kiterjedő jelentősége. Az alapvetően „rendies” logikát követő, áttételesen republikánus reminiscenciákat is keltő gondolatmenetbe a fogalom úgy épül tehát be, hogy közben ezen utóbbi, elsősorban a felvilágosult kormányzás főfogalmaként releváns jelentésaspektusa is érvényes marad. Mindez éppenséggel a kiemelt jelentőségű társadalmi-politikai főfogalmak azon jellegzetességét szemlélteti kiválóan, melyre Kosellecket idézve tanulmányunk elején utaltunk: az ilyen fontos fogalmak recepció- és használatörténetük adott pontjain egymástól megkülönböztethető, de önmagukban is rétegzett diszkurzív hagyományok különböző aspektusait képesek magukba sűríteni.

A „közjó” mint főfogalom

Talán az eddigi rövidre szabott szövegelemzésekből is kiviláglik a „közjó” és az Osvaldnál vele szinonimnak tekinthető „közboldogság” fogalmainak azon jellegzetessége, hogy átfogó értékfogalomként képesek voltak különböző beszédmódokba integrálódni és részben átírni azok értékvonatkoztatási kereteit. Ugyanakkor remélhetőleg az is megmutatkozott, hogy e politikai nyelvek is befolyásolhatták a fogalmak aktuális jelentéstartalmát. A „közjó/közboldogság” leginkább a felvilágosult kormányzás beszédmódjához, valamint részben a népi felvilágosítás diskurzusához kapcsolható társadalmilag kiterjesztő értelme mellett a csinosodás és a tudós hazafiság főként nyelvi és civilizációs vonatkozásokat, a republikánus keretek pedig leginkább moralizáló (a rendies változatban emellett főként „társadalom-elméleti”) tendenciákat „építhettek bele” a fogalom adott érvelésben aktualizált jelentésmezőjébe.

Mindezeknek megfelelően (attól függően, hogy az adott gondolatmeneten belül az argumentáció súlypontjait milyen módon lehet vele megtámogatni) a fogalom igencsak sokféle kontextusban tűnik fel a műben, de diszkurzív funkciója mindig a gondolatmenet érvényességének legitimálása. Ennek gyakran hangsúlyos részét képezi egy olyan negatív értékállítás is, mely a normatív mezőből kizárni kívánt viselkedésmódok, értékattribúciók, lojalitásirányok vagy akár konkrét csoportok retorikus marginalizációjára irányul. A „közjóval” ellentétes vallások társadalmi rendet fenyegető veszélyeire hivatkozó érvelés jól mutatja azt a retorikus potenciált, mely a fogalmat az ilyen „kiszorítódsí” eminens diszkurzív eszközévé avatja.

Összefoglalásképp leszögezhetjük, hogy *Az igaz hazafiból* vett fenti szövegrészletek alapján az látszik, hogy a „közjó” meglehetősen elvont, szemantikai értelemben igencsak homályos kontúrokkal megrajzolható fogalma a legkülönbö-

zőbb kontextusokban lehetett alkalmas arra, hogy hivatkozási alapul szolgálva egy adott érvelést legitimáljon. A politikai nyelvek felől közelítve pedig azt mondhatjuk, hogy átfogó értelemben használható csúcsgalommként működött a korban, és úgy tűnik, jól összeegyeztethető volt a különböző beszédmódokhoz köthető argumentációs mintázatok és értékhierarchiák egymástól akár markánsan eltérő rendszereivel.

HENRIK HÓNICH

“PUBLIC HAPPINESS” AND “COMMON GOOD”

ON THE TERMINOLOGY
OF *THE TRUE PATRIOT* BY ZSIGMOND OSVALD

“Common good” and “public happiness” are key conceptions of the Enlightenment. Their importance is primarily emphasised by the scholarly literature with regard to the government policies of “enlightened absolutism”, the discourses of state sciences which served as its ideological foundation, and the utterances that can be connected to the estates oriented towards the Enlightenment (*felvilágosult rendiség*). This, however, has not traditionally involved a thoroughgoing description of terminology. It is worth remembering the assertion of Reinhart Koselleck, according to which such concepts are always polysemic, and include a claim to generalization. This semantic stratification, however, can only be grasped in its complexity through conceptual analyses rooted in the subtle networks of concrete argumentations. The present study can accordingly be regarded as an attempt at exploring the concepts of “common good” and “public happiness” at the micro-level, based on one single text, the book by Zsigmond Osvald entitled *The True Patriot*.

The conceptual analysis of this work, which was published in 1792, has revealed a varied and diverse semantic network connected to the two concepts. It appeared that the field of values they represent is compatible with several among the relevant contemporary argumentations and political languages. The semantic foundation of these terms was that aspect of their meaning which was dominated by the idea of solidarity with the common people and that of rendering subjected groups interested in the preservation of the existing order.

This conceptual layer, however, can apparently be detached in the case of *The True Patriot* from that part of noble discourse in 1790 in which the idea of cooperation between particular groups of society was rather based on a paternalistic attitude towards the peasantry and on mere tactical considerations. The introduction of motives that can be connected to “popular enlightenment” [*Volksaufklärung*] also points in this direction, while the emphatic use of the term *Politzia*, corresponding to *Polizei*, as well as a kind of „state-centered” argumentation reflect the influence of the discourses of cameralism and state sciences. These sections of the text, however, also reveal a patriotic value hierarchy, connecting the development of the mother tongue and that of the “sciences”, meaning the contemporary treasure of knowledge, and, connected to this, aspects of civilization related to the political language of the Hungarian version of *politeness*. And finally, the rhetorical-discursive potential of the common good is perfectly illustrated by the central place occupied by the concept in the presentation of the relationship between king and nobility, emphasizing their mutual interdependence in the prevailing political dualism.

CONTENTS

THE COMMON GOOD IN THE DISCOURSES OF THE LATE ANCIEN RÉGIME IN HUNGARY

István M. Szijártó: The Concept of Common Good in Early Modern Political Discourse	499
Henrik Hönich: “Public Happiness” and “Common Good”. On the Terminology of <i>The True Patriot</i> by Zsigmond Osvald	505
Zsolt Kökényesi: The Training of Useful Citizens. The Relations between Common Good and Education in the 18th-Century Habsburg Monarchy	519
Márton Szilágyi: The Common Good in György Bessenyei’s Novel <i>Tariménes útazása</i> (The Journey of Tarimenes) (1804)	533
György Miru: Moral Values and Divisible Goods in the Political Thinking of the “Reform Era”	541

STUDIES

Patrice M. Dabrowski: “Discovering” the Carpathians. Encounters between Lowlanders and Highlanders in the 19th Century	555
Rubén González Cuerva: “The prodigious Transylvanian prince”. The “long war” against the Ottoman Empire (1593–1606) in the Mirror of the <i>relaciones de sucesos</i>	565

WORKSHOP

Petra Mátyás-Rausch: The Mining Region of Szatmár in the First Years of Gábor Bethlen’s Rule (1613–1619)	585
Dávid Turbucz: “Francis Joseph Sent a Message”. Imperial Birth- and Namedays during World War I	603
Adrienn Kapitány: Traffic-Related Proposals in the Commercial Elaborations of the National Committee of 1828–1830	615

DOCUMENTS

Balázs Kertész: The Prologue of the 1499 and 1518 Constitutions of the Observant Franciscans in Hungary	643
--	-----

E számunk szerzői

HÖNICH HENRIK, megbízott kutató (Molnár Tamás Kutató Központ) • KAPITÁNY ADRIENN, PhD-hallgató (ELTE) • KERTÉSZ BALÁZS PhD, tud. kutató (Országos Széchényi Könyvtár) • KÖKÉNYESI ZSOLT, tudományos segédmunkatárs (ELTE) • MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIRU GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (Debreceni Egyetem) • PATRICE M. DABROWSKI PhD, tud. munkatárs (Bécsi Egyetem) • RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA PhD, tud. kutató (Spanyol Nemzeti Kutatási Tanács, CSIC-IULCE) • SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (ELTE) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI)

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható